

Aksinja Kermauner in Jerneja Herzog

ZAKONITOSTI LIKOVNEGA JEZIKA PRI OBLIKOVANJU TIPNIH SLIKANIC

V inkluzivnem izobraževalnem sistemu, ki nudi vsem udeležencem enake možnosti, torej tudi slepim in slabovidnim otrokom, je izobraževanje študentov vseh pedagoških smeri nujno potrebno. Temu sledimo tudi na Oddelku za likovno umetnost Pedagoške fakultete Univerze v Mariboru, kjer smo s študenti zasnovali zbirko avtorskih tipank *Potipaj me*. Izdelava tipank je bila precejšen izziv za študente, ki so morali upoštevati tiflopedagoška pravila upodabljanja brez perspektive, prekrivanja, detajlov, omejeni so bili tako pri obsegu besedila kot pri obsegu zapisa pri posamezni sliki. Tudi format dveh razprtih dlani je bil za ustvarjalce največkrat precejšnja omejitev, predvsem z vidika uporabe materialov z različnimi površinami, ki ne omogočajo podrobnosti. V Sloveniji je slikanic, prilagojenih za slepe otroke, zelo malo. Prav zato predstavlja študentom izdelava tipank še poseben izziv. S predajo avtorskih tipank smo obogatili knjižnico Centra IRIS in razširili izbiro tovrstnih prilagojenih slikanic.

The inclusive educational system offering equal opportunities to all participants, including blind and visually impaired children, calls for education of students of all the pedagogical departments. This is also true of the Department of visual art at the Pedagogical Faculty of the Maribor University, where a collection of authorial tactile picture books, titled *Touch me*, was created in cooperation with students. The production of the tactile picture books was quite a challenge for the students, who had to respect tiflo-pedagogical rules of depiction without perspective, overlapping, details, and of limited space for texts and captions. Also the format of two open palms often proved to be a limitation to the artists, especially with regard to the use of materials with different surfaces, which do not allow for details. As tactile picture books adapted to blind children are scarce in Slovenia, students find their production a special challenge.

Uvod

Knjižnica slepih in slabovidnih Minke Skaberne je sicer bogato založena s prilagoditvami skoraj vse svetovne in domače literature v brajico ali zvočno obliko, ima pa malo slikanic v tipni obliki, čeprav tudi slepi otroci zelo uživajo ob knjigah. Na začetku so zanje najprimernejše, prav tako kot za njihove polnočutne vrstnike, predvsem zgodbe s slikami. Za to, da slepi otrok lahko dojame ilustracijo, mora biti ustvarjena v tipnem načinu. Tipna ilustracija, ki sledi temeljnim razlikam med distalnim vidom in proksimalnim tipom (Claudet 2009), sicer ni in ne more biti

dobesedni prevod vidne, vendar je za slepe otroke dostikrat edini vir spoznavanja (Šupe 2019).

S študenti Oddelka likovne umetnosti Pedagoške fakultete Univerze v Mariboru že drugo leto izdajamo zbirko tipnih slikanic *Potipaj me*. Pomanjkanje tovrstnega gradiva za slepe bralce nas je spodbudilo, da razvijamo ideje ter s pomočjo študentov likovne pedagogike, ki imajo razvite likovnostvarjalne sposobnosti, pri predmetu Specialno likovno-pedagoški projekt ustvarjamo slikanice, prilagojene slepim (tipanke). V sodobnem izobraževalnem sistemu, kjer se vse bolj uveljavlja inkluzija, je pridobivanje tovrstnih kompetenc pri študentih likovne pedagogike skorajda nujno.

Tipne slikanice – tipanke

Če želimo, da slepi oz. visoko slabovidni otroci dobijo karseda kakovostne informacije, na podlagi katerih si lahko ustvarijo predstavo o tipni podobi, mora izdelava tipne slikanice upoštevati določena pravila. Polnočutni otroci se učijo branja tako, da povezujejo besede, ki jih slišijo, z grafičnimi simboli zapisa črk in ilustracijami (Lewis in Tolla 2003). Tega pa ne moremo reči za otroke, ki so slepi ali visoko slabovidni. Zaradi naključnega in parcialnega dostopa do stvari in dogodkov v svetu so lahko njihove informacije o predmetih in pojavih omejene, nedosledne ali razdrobljene (Ferrell 1997). Okvara vida lahko vpliva na to, da imajo slepi in slabovidni otroci navadno skromne ali celo nepravilne prostorske predstave ter težave pri posploševanju in oblikovanju pojmov. Predvsem od rojstva slepi imajo lahko probleme tudi s specifikom opazovanja sveta, ki je dostopna le z vidom, npr. z navideznim zmanjševanjem predmetov z razdaljo. Pojem perspektive je takim učencem lahko popolnoma neznan, zato jim ga skušamo razložiti s pomočjo analogije z zvokom (ko se zvok oddaljuje, je subjektivno čedalje tišji) in modelov, ki so sestavljeni iz v očišče zmanjšujočih se objektov (Kermauner 2014).

Skupna, predvsem pa ključna značilnost otrok z okvaro vida je zaznavanje od dela oz. detajla do celote. V tipnih ilustriranih knjigah mora bralec najprej raziskati tipno sliko, da bi jo lahko interpretiral, ter njen pomen povezati z besedilom vsebine.

Tipne slikanice so po posebnih pravilih posebej načrtovane slikanice, prilagojene zaznavi slepega. Navadno so sestavljene iz krajšega besedila, ki je v povečani pisavi (od 16 pik naprej) ter brajici, in tipne ilustracije. Uporabljamo najrazličnejše tehnike, vsem pa je skupna tipna izvedba. Dobra tipna ilustracija mora biti generalizirana, posplošena, torej brez nebistvenih informacij. Ne uporabljamo linearne perspektive in se izogibamo prekrivanju predmetov, živali ter oseb. Vedno prikažemo celotno telo človeka ali živali, ne samo enega dela. Trudimo se, da bi določen objekt obdržal skozi vso slikanico enako velikost (Sköld in Norberg b.d.). Ljudi in živali upodabljamo od spredaj, lahko tudi iz profila ali polprofila, vendar pazimo, da prikažemo, če je le mogoče, vse okončine in ušesa. Materiali naj bodo čim bolj kontrastni v teksturah, ne pa ostri (npr. brusni papir ni primeren). Pri upodabljanju predmetov in živali se vsaj približno držimo razmerij v naravi, torej naj bo slon večji od miške – razen če sama zgodba zahteva drugače. Če živali niso v zraku, naredimo na spodnjem delu strani talno linijo (Nation 2009). Pri velikosti in formatu tipnega prikaza se držimo pravila iz prakse: velikost dveh razprtih dlani v širino je navadno ležeči A 4 format. Vezava listov naj bo taka, da se slikanica ne bo zapirala, saj

slepi bralec tipa ilustracijo z obema rokama. Pozorni smo na uporabo neškodljivih in prijetnih materialov. Z novimi tehnologijami tiskanja lahko ilustracijam dodamo vonje (Kermauner 2014). S premišljeno izbiro materialov lahko zgodbo popestrimo tudi z zvokom (celofan, napete elastike itn.).

Kot pri polnočutnih otrocih (Carney in Levin 2002) so tudi pri slepih, slepih z ostankom vida in visoko slabovidnih (tipne) ilustracije koristne za razvijanje jezika in pismenosti (Hatwell 2001, Hellerin Gentaz 2014), hkrati pa spodbujajo razvoj motorike, selektivne tipne zaznave, razumevanje določenih oblik v procesu generalizacije ter stimulirajo same tipne receptorje v blazincah prstov, ki se zaradi uporabe razmnožijo (Kermauner 2010), kar je izjemno pomembno za uspešno branje brajice (Braillove pisave). Seveda je ključnega pomena tudi pridobivanje novih informacij (novi pojmi ter pojavi) in utrjevanje izkušenj iz vsakdanjega življenja. S pomočjo (tipnih) ilustracij otroci – enako kot polnočutni – razumejo zgodbe ter jih kasneje tudi priključijo iz spomina (Stratton in Wright 1991), ne nazadnje pa tudi uživajo v samostojnem branju besedila in ilustracij (Kermauner in Schmidt 2014).

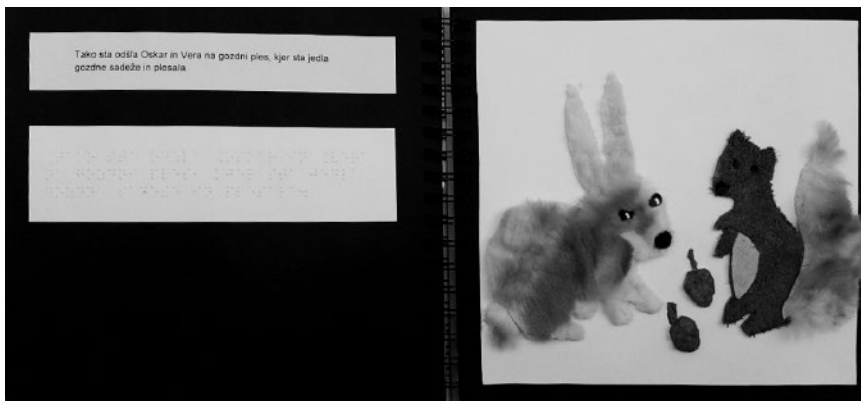
Pri tipnih ilustracijah je izjemno pomembna premišljena izdelava, saj lahko z napačnimi tipnimi informacijami slepega in slabovidnega otroka zmedemo ali povečamo možnost morebitnih napačnih predstav (Plazar 2015). Upoštevati moramo tudi psihološki proces prepoznavanja tipnih oblik (Lawrence in Lobben 2011, v Fajdetic in Nenadić 2012). Tako imenovana 'kognitivna taktualizacija' (prav tam) vključuje perceptivni proces, v katerem receptorji sprejemajo tipno informacijo, in kognitivnega, v katerem se tipni dražljaj pretvori v informacijo, ki jo bralec lahko interpretira. Model taktilne grafičnosti avtorjev Aldricha, Shepparda in Hindla (prav tam), ki je pravzaprav demonstrirana sposobnost razumevanja in uporabe tipnih prikazov, vsebuje štiri pomembne elemente: tipno zaznavanje, kognitivne veščine, znanje in kognitivne sposobnosti. Izvedenih je bilo nekaj raziskav predvsem z vidika lastnosti zaznavanja tipnih slikovnih podob. Tako npr. avtorji (Theurel, Witt, Claudet, Hatwell in Gentaz 2013; Thompson, Chronicle in Collins 2006) navajajo, da slepi otroci lažje prepoznajo tipno podobo, ki je teksturirana, kot pa prikaz, ki je le obrisan s tipno konturo ali narejen v termovakuumski tehniki (privzdigljena plastika). Tekstura je materialna lastnost, ki pomaga pri tipnem prepoznavanju trodimenzionalnega objekta (Morrongiello, Humphrey, Timney, Choi in Rocca 1994). Prav tako se kot učinkovita metoda kaže uporaba trodimenzionalnih objektov, ki jih lahko vključujemo med branjem zgodbic. Bara (2014) navaja, da slabovidni otroci z uporabo trodimenzionalnih objektov usvojijo več informacij, kot če so ilustracije omejene zgolj na dve dimenziji. Vachulova (2009) je za zelo majhne slepe otroke za ilustracijo pravljice *Rdeča kapica* poiskala resnične stvari iz pravljice in si zamislila škatlo s predmeti, prilepljenimi na posamezne strani. Knjiga v škatli ali Knjiška (angl. Book in the Box = BOOX) Kermaunerjeve vsebuje tipno slikanico in predmete, ki jih omenja zgodba, glavni osebi pa sta prikazani kot lutki oziroma igrači. Leseno škatlo v nekaj potezah spremenimo v igralno površino, ki se prilagaja prizorom iz slikanice (Kermauner in Plazar 2019).

Likovni jezik v tipnih ilustracijah

Kot že povedano, je format tipanke, namenjen ilustraciji, največkrat omejen na širino dveh razprtih dlani, ki se skorajda dotikata (približno 25 × 25 cm). To je za

ustvarjalca, ki želi prevesti likovno podobo v tipno, največkrat precejšnja omejitev predvsem z vidika uporabe materialov z različnimi površinami, ki ne omogočajo podrobnosti. Slednjih pri likovnih upodobitvah niti ne prikazujemo, saj so detajli za slepega bralca zelo moteči, lahko celo zavajajoči. Tako pri oblikovanju tipnih ilustracij upoštevamo že omenjene principe, kot so redukcija in poenostavljanje oblik, upoštevanje razmerij v naravi in pravilnost informacij (npr. upodobitev pajka ali hobotnice z osmimi nogami, ne pa npr. samo s šestimi zaradi manjše zahtevnosti izdelave itn.). Ne uporabljamo prostorskih ključev (linearna perspektiva, prekrivanja, velikost), teksture materialov pa naj bodo čim bolj podobne predmetom, ki jih upodablja. Sledijo naj spoznanju, da hrapave površine delujejo pod prsti toplo, gladke pa hladno (Kermauner 2004).

Za visoko slabovidne bralce ter slepe z ostankom vida uporabimo nasičene in kontrastne barve. Na sliki 1 lahko vidimo, da sta avtorici tipanke sledili principom oblikovanja tipank. Na levo stran knjige sta umestili prilagojen tekst za slabovidne v primerni velikosti in brezserifni pisavi. Pri tem sta sledili zahtevam, da besedilni del ni preobsežen zaradi prevoda v brajico, saj smo v celotni zbirki načrtovali, da se tekstovni del pojavlja izključno na levih straneh knjige. Tako se slepi bralec lažje znajde, saj se besedilo in ilustracije sistematično izmenjujejo. Na desni strani so likovne podobe, ki sta jih avtorici pretvorili v tipni jezik. Pri tem sta skladno z zgodbo, ki sta jo sami sestavili, poiskali primerne materiale, ki čim bolj nazorno in ustrezno ponazorijo podobo v naravi. Tako sta za upodobitev zajčka in veveričjega repa uporabili umetno krzno, za trup in glavo veverice pa semiš usnje. Pri tem sta sledili tudi barvnim zakonitostim podob v naravi. Izvirno sta upodobili gozdna sadeža: iz zmesi umetnih plastičnih kroglic in vročega silikonskega lepila sta naredili gmoto, ki vzbudi občutek pravega sadja. Oči in smrčka živali sta upodobili s koščki umetnega usnja. Pri izdelavi sta upoštevali principe oblikovanja tipnih slikanic: živali sta upodobljeni v polprofilu, njune tačke se ne prekrivajo, tako da povsod vidimo vse štiri.

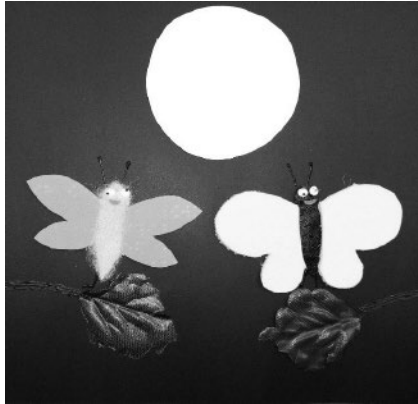

Slika 1: Primer notranjosti tipanke *Zajček Oskar in veverica Vera* Barbare Lenarčič in Monike Goričan, Zbirka *Potipaj me*, 16, 2019

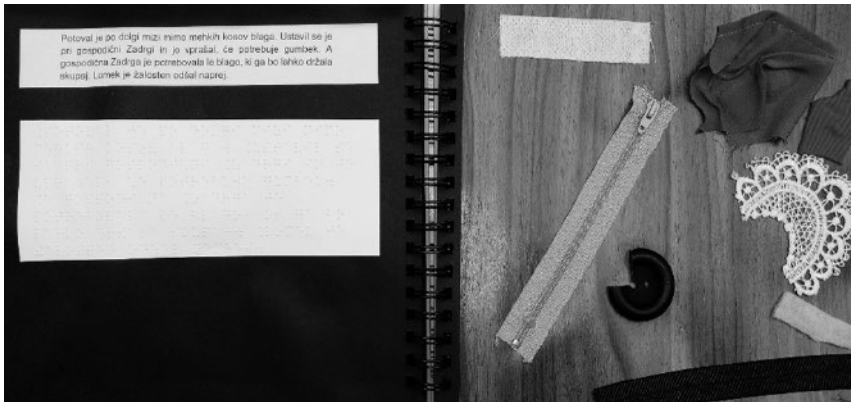
Študente smo pri snovanju zgodb, ki so v celotni zbirki vse avtorske, omejili tako v obsegu besedila kot pri obsegu zapisa pri posamezni sliki (kadru). Vse zgodbe so kratke, ne obsegajo več kot 10 strani slikovnih podob. Pri primeru *Zajčka Oskarja*

in *veverice Vere* se je to izkazalo za več kot dobrodošlo, saj so izbrani materiali precej debeli in bi bila celotna podoba izdelka ob obsežnejši zgodbi neustrezna.

Poenostavljene oblike in ustrezno izbrani materiali lahko delujejo prepričljivo in učinkovito (slika 2). Avtorica besedila *Metuljev ples* je želela v poučni zgodbi preobrazbe bube v metulja čim bolj slediti likovnim in tiflopedagoškim zahtevam. Uporabila je umetne materiale, kot so poliester, moos guma, filc, konturne barve in z akrilno barvo obarvan karton. Prav tako pa je z vidika upoštevanja kontrastnih barv, ki so v veliko pomoč slepim z ostankom vida ter visoko slabovidnim, ustrezno upodobila likovni podobi metulja citrončka in veščice.

Slika 2: Prikaz kadra s poenostavljenimi oblikami v tipanki *Metuljev ples* avtorice Tjaše Korošec, Zbirka Potipaj me, 19, 2019

Slika 3: Upodobitev slikovnega dela z avtentičnimi materiali v tipanki *Lomkovo potovanje* avtoric Tamare Šterlek in Nastje Florjančič, Zbirka Potipaj me, 13, 2019

Prilagajanje v likovni ustvarjalnosti, upoštevajoč principe pri oblikovanju tipank, je zelo zahtevno, sploh za študente likovnopedagoške smeri, ki so v času študija usmerjeni v iskanje lastnega likovnega izraza in k razvijanju ustvarjalnosti. Zato so snovanja, skiciranja, oblikovanja idej, zgodb, podob ipd. popolnoma odvisna od posameznika in njegovega likovnega znanja, spretnosti, ustvarjalnosti ter

prilagodljivosti. Tako sta se avtorici pri snovanju tipanke *Lomkovo potovanje* prilagodili vsem principom, ki jih v tem prispevku navajamo, in sta zgodbo zasnovali povsem poenostavljeno. Zgodba se namreč odvija na šivalni mizi, kar predstavlja glavni format slikovne podlage. Gumb Lomek, gospodična Zadruga, Sukanec in Bombaž so junaki zgodbe, ki sta jih avtorici oblikovali iz originalnih materialov. Podobe v celotni tipanki so prikazane iz ptičje perspektive (slika 3).

Tudi na primeru tipanke *Hruška* (sliki 4 in 5) vidimo ustrezno prevajanje likovne podobe v tipno. Nikjer ne zasledimo prekrivanja predmetov, perspektive, razmerja velikosti so realna, materiali so izbrani karseda skrbno ter so podobni pravim predmetom. Slika 4 prikazuje še postopek reduciranja oblik, podrisovanje na formatih.

Sliki 4 in 5: Med ustvarjanjem kadrov in končna podoba v tipanki *Hruška* avtoric Valentine Gobec in Špele Fridau, Zbirka *Potipaj me*, 18, 2019.

Zaključek

Čeprav v želji, da bi s projektnimi rezultati, torej z avtorskimi tipankami v zbirki obogatili čim več otrok, moramo pri izdelavi vendarle upoštevati materialne in izvedbene možnosti. Ilustracija z različnimi površinami je izjemno pomembna za čim bolj realno doživetje slepega bralca. V tem pogledu smo omejeni na unikatne pristope in ročno oblikovanje, kar zahteva precej časa in motoričnih spretnosti, zato tovrstni projekti za založnike niso privlačni. Vseeno pa si snovalci Zbirke *Potipaj me* prizadevamo vsaj delno zapolniti vrzel pri pomanjkanju tipnih slikanic za slepe in visoko slabovidne otroke. Tako smo letos Centru IRIS (nekdanji Zavod za slepo in slabovidno mladino Ljubljana) predali prvih 12 avtorskih tipank, ki so nastale v letu 2018.

Literatura

Florence Bara, 2018: The Effect of Tactile Illustrations on Comprehension of Storybooks by Three Children with Visual Impairments: An Exploratory Study. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 112/6. 754–765.

Roman Brvar, 2000: *Geografija nekoliko drugače. Didaktika in metode pouka geografije za slepe in slabovidne učence*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

Philippe Claudet, 2009: *Maintenant je sais ce que blanc veut dire*. Dijon: Les Droits Que Révent, collection Corpus Tactilis.

Andrea Fajdetic in Karmen Nenadić, 2012: *Prilagodba nastavnih sredstava slijepim i slabovidnim učenicima, smernice i upute prilagođenih taktilnih prikaza*. Zagreb: Hrvatski savez slijepih.

Kay Alicy Ferrell, 2000: Growth and development of young children. V: M. Cay Holbrook in Alan J. Koenig (ur.). *Foundation of education (2nd izd.). 1: History and theory of teaching children and youths with visual impairments*. New York: AFB Press. 111–134.

Valentina Gobec, Špela Fridau, 2019: *Hruška*. Zbirka Potipaj me, 18, 2019. AK Kulturne dejavnosti.

Yvette Hatwell, 2001: La lecture tactile des cartes et des dessins en relief par les aveugles [Tactile reading of map and drawing by blind children]. *Voir*, 23, 54–63.

Morton A. Heller in Edouard Gentaz, 2014: *Psychology of touch and blindness*. New York, NY: Psychology Press.

Aksinja Kermauner, 2014: The Book in a Box Project = BOOX. *Terra Haptica: International Journal of Visual Disability and Inclusive Practices*, 4, 109.

Aksinja Kermauner, 2013: Tipne slikanice za slepe kot univerzalni pripomoček razvijanja bralne pismenosti. V: Rot Gabrovec (ur.), *Tudi mi beremo. Različni bralci z različnimi potrebami*. Zbornik Bralnega društva Slovenije, 34–38. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

Aksinja Kermauner, 2010: *Fenomenologija samogenerirane slepote*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta.

Aksinja Kermauner, 2004: *Tipna slikanica za slepe*. Diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta.

Aksinja Kermauner in Janja Plazar, 2019: *Prilagojeni pripomočki in metode pri vzgojno-izobraževalnem delu z otroki s posebnimi potrebami*. Nova Gorica: Educa, Izobraževanje.

Aksinja Kermauner in Nina Schmidt, 2014: Kako narediti tipanko. V K. Majerhold (ur.), *Zbornik za spodbujanje demokratičnega emancipiranega dialoga med ponudniki kulturnih dobrin ter obiskovalci*, 90–96. Ljubljana: Društvo Škuc, Galerija Škuc.

Tjaša Korošec, 2019: *Metuljev ples*, Zbirka Potipaj me, 19, 2019. AK Kulturne dejavnosti.

Barbara Lenarčič, Monika Goričan, 2019: *Zajček Oskar in veeverica Vera*, Zbirka Potipaj me, 16, 2019. AK Kulturne dejavnosti.

Sandra Lewis, Joan Tolla, 2003: Creating and Using Tactile Experience Books for Young Children With Visual Impairments. *Teaching Exceptional Children*, 35/3. 22–28.

Barbara A. Morrongiello, Kith G. Humphrey, Brian Timney, Jean Choi in Patrick T. Rocca, 1994: Tactual object exploration and recognition in blind and sighted children. *Perception*, 23/7. 833–848. doi:10.1068/p230833

Robin Nation, 2019: Collage picture books. V *Tiphlo & Tactus Guide to children's books with tactile illustrations*. Dijon: Les Doighs qui Révent.

Beatrice Christensen Sköld in Annica Norberg, b. d.: *Tactile picture books for blind and visually impaired children*. The Swedish Library of Talking books and Braille.

Josephine M Stratton in Suzette Wright, 1991: *On the way to literacy: Early experiences for young visually impaired children*. Louisville, KY: American Printing house for the Blind.

Tamara Šterlek, Nastja Florjančič, 2019: *Lomkovo potovanje*. Zbirka Potipaj me, 13, 2019. AK Kulturne dejavnosti.

Janja Plazar, 2015: Učenje naravoslovja za slepe in slabovidne učence. *Revija za elementarno izobraževanje*, 8(4), 159–176.

Tanja Šupe, 2019: Tipna slikanica kot okno v svet. V N. Čelešnik Kozamernik (ur.) *Celostna obravnava, vseživljenjsko učenje in socialna vključenost oseb z okvaro vida*. Ljubljana: Center IRIS.

Leanne J. Thompson, Edward P. Chronicle in Alan F. Collins, 2006: Enhancing 2-D tactile picture design from knowledge of 3-D haptic object recognition. *European Psychologist*, 11/2. 110–118. doi:10.1027/1016-9040.11.2.110

Anne Theurel, Arnaud Witt, Philippe Claudet, Yvette Hatwell in Edouard Gentaz, 2013: Tactile Picture Recognition by Early Blind Children: The Effect of Illustration Technique. *Journal of Experimental Psychology*, 19 (3), 233–240.

Jana Vachulova, 2009: Books in Boxes and glued objects. V *Tiphlo & Tactus Guide to children's books with tactile illustrations*. Dijon: Les Doigts qui Révent.